

[Faint, illegible text covering the upper two-thirds of the page]

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY
540 EAST 57TH STREET
CHICAGO, ILL. 60637
TEL: 773-936-3200

18

2

M

2-

~~128-9~~
~~224~~
Мар. Л.
2-625

В. Е. ЗУБКОВА

МУШКЫР ТИФ

С. Г. ОХОТИН кусарэн

Г.П.Б. в Ленинград
Ц. 1933 г.
Акт № 870

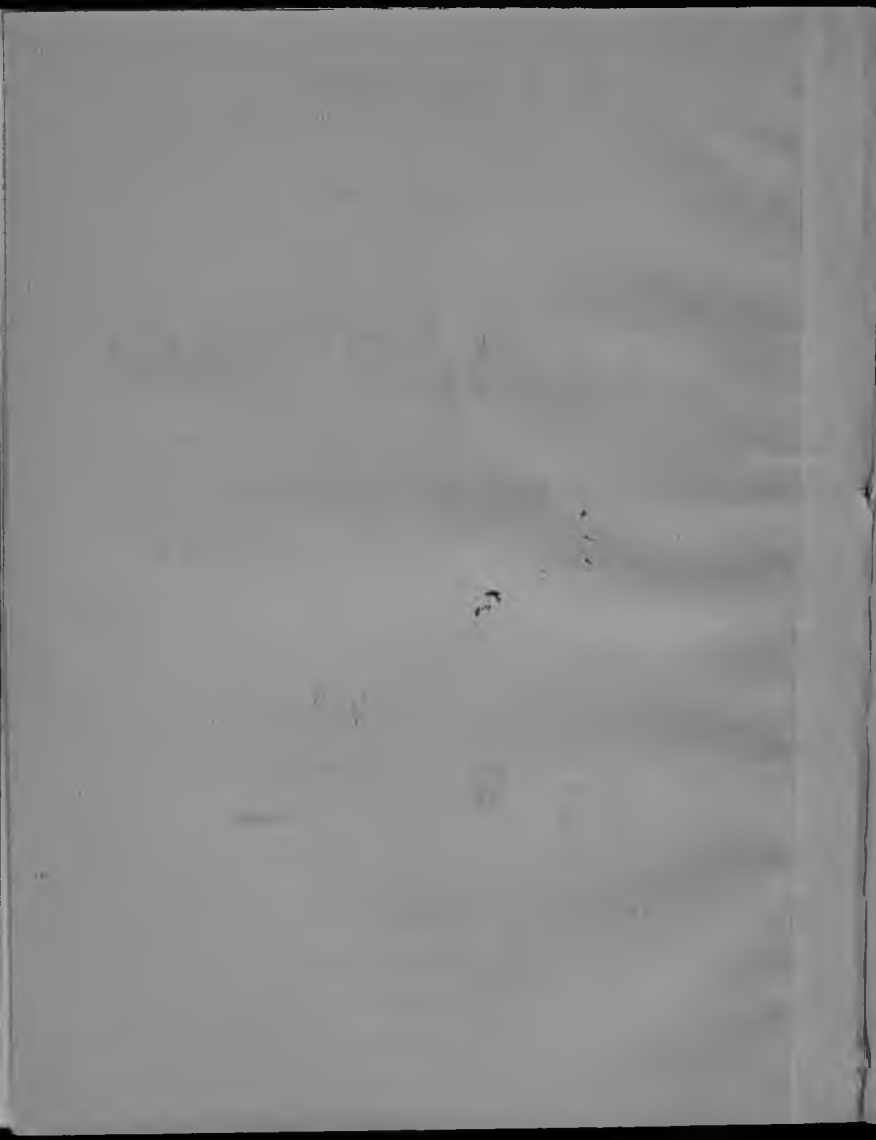
169
694

Инв. № 1451

МЕДГИЗ МОСКО
1933

89

~~1798-9~~
~~224~~

СОТСИАЛИЗМ ЫШТЫМЭ ПАША ДЭН КАЛЫК ТАЗАЛЫК АРАЛМАШ.

Ожнысо илыш дэн тагастармаштэ кызыт шэмэр калыкын илышыжэ да культуржо койын сайэмэш. Кнагам лудын моштыдымо ийын шагалэмэш. Адак чэрланышэ да колышо-шамычат шагалэмыныт. Угыч шочшо шукэмыныт. Кызыт чыла йаллаштат йоча ончымо йаслым ужат. Эмлымэ вэрымат районла йыда почэдымэ. Адак ышкэ марий шэмэр коклагычак тазалык аралаш тунэмшэ-шамычат шукэм шогат. Шэмэр калыкын тазалыкшым аралышаш вэрч партий да правитэльствын кучэдал шогымышт дэнэ, рэвольутсо дэч ончылсо жап дэнэ тагастарэн ончымаштэ, калык коклаштэ кызыт мұшкыр тиф дэн чэрланышат шагалэмын. Тидэ мұшкыр тиф, калык озанлыклан пэш куго экшыкым конда. Тиф дэнэ чэрланышэ йэн, 50 паша кэчым йомдара. Мұшкыр тиф, моло заразнэ чэр сэмынак, ик йэнгым вэлэ огыл, шуко йэнгымат ик-канаштэ чэрландара. Йужгынам йатыр

түжәм дән ик-канаштэ чэрландара. Тыгэ түш-
кан чэрланымашым — эпидэмий маныт. Садлан
вэрчын калык тазалык аралмэ шотышто, мўш-
кыр тиф дән кучэдалмашым эн түнҗ пашалан
шотлыман.

Кокымышо вич ийаш план почэш паврик,
завод, колхоз, совхоз ончылно пэш куго
паша шога. Нунын пашаштым нёлдалашлан,
таза пэнгыдэ пашазэ кўлэш. Тидэ жапыштак,
вэс кугыжанышым ончална гын, тушто кризис
шарлымэ дэнэ пашадымэ йэнҗ-влак кэчын
шукэмыт. Мэмнан Совет ушэмыштэ, промыш-
лэннос кушмо дән, паша йэнҗнат ок ситэ.

Тидэ шотышто ышкэ пашазэ-кадыр йам-
дылмашым эн түнҗ пашалан шотлыман. Чэр-
ланымашым шагалэмдымаш да пашазын
тазалыкшым пэнгыдэмдымаш — сотсиалист
стройкылан кадырым пэнгыдэмдымашын
кўлэш пашажэ лийман. Мўшкыр тиф шарлы-
маш сотсиализм ыштымэ пашаштэ пэш куго
энгэким конда. Тидым чыла шэмэрат шин-
чэн шогыман.

Пөрвөй вичийашлыкым тэмымэ дэнэ йал
озанлыкым коллективыш ушымо да элнам
индустриандымэ дән — элым санитарнэ шо-
тышто пэнгыдэмташ заразнэ чэр дэнэ кучэ-
далаш нэнгызым пыштымэ. Кокымышо вичи-

йашлыкыштэ сотсиализм ыштымэ паша кумдан шарэн колтымаш, мэмнан Ушэмыштэ заразнэ чэрым йөршынак пытараш йоным ышта.

Кокымышо вичийыштэ калыкын илышыжэ эшо утларак сайэмэш. Тидэ адакат чэрланы-машым изэмдаш да калыкын тазалыкшым пэнгыдэмдаш полша.

Заразнэ чэр. тиддэн пырлыа мўшкыр тифат, кугыжан годсо илышыш гыч кодын. Кугыжа дэч кодшо тидэ косам пытараш уло вийна дэн тыршыман. Тидын дэнэ Совет ушэмыштэ, кокымышо вич ийыштэ класдымэ сотсиализм обшэствым ышташ полшэна. Ышкэ йэшыштэ, паша ыштымаштэ, тўшкан кочмо вэрыштэ санитарный минимумым пуртымаш, ушэмыштына тыгай „эпидэмичэский“ чэрым йөршынак пытараш полша.

Рэволютсий дэч ончыч тыгыдэ калык коклаштэ заразнэ чэр пэш кугын шарлэн шогэн. Политик права дэч посна пойан, помэшык, капиталист-влак йымалнэ пызырнэн илымэ дэнэ, тыгыдэ калыклан нэлыжэ руш дэч шукурак логалын. Адак тунэмдымаш дэн нужнажэ утларак вэлэ чэр шарлаш полшэн шогэн. Совет власть, тыгыдэ калыкын илышыжым вож гычынжак, йөршын вэсэмдэн.

Совет ушэмыштэ, чылажэ 150 тыгыдэ калык ушналтын. Нунылан посна облас, рэспублик почэдымэ. Лэнин кўштэн кодымо почэш, тыгыдэ калыкын озанлыкшым, культуржым нөлталаш, кугыжаныш утларак полшэн шога. Укэ гын, тыгыдэ калык эрэ пызырналт илымыжэ дэн, руш калык дэч пэш шуко шэнгэлан кодын. Тыгыдэ калык коклаштэ промышлэннос квшмаш, йал озанлык колэктивлимаш дэнэ пашазын да шэмэр кресаньыкын илышыжэ куштылэмэш, сайэмын толэш. Колхозым организатсионно-озанлык шотышто пэнгыдэмтымаш — руш дэн тыгыдэ калыкын нужналыкым пытарэн миймэ корно улэш. Колхозник-ударник конфэрэнсиштэ Сталин йолташ тыгэ каласыш: колхозым сайын организовайэн, кунам колхозник-влак кўлын пашам ышташ тўнгалыт, тунам вара, ик-кок ий гыч чыла колхозникат илышан (зажиточнэ) лийыт манын.

Совет власын 15 ий коклаштэ тыгыдэ калык рэспублик да обласлаштэ культурым шуко нөлталмэ. Пэш шуко тўнгалдыш школам почэдымэ. Куго йэҥ коклаштат кнагалан моштыдымым пытарымэ. Адак ышкэ йылмышт дэнак тўрлө тўрлө кнага, газэт лэктэдат. Тыгыдэ калык шэмэрын культуржо

койын ончыко кайа. Шуко калыкшын ындэ ышкэ коклажэ гычак тунэмшэ, кадырышт уло. Мутлан каласаш: туныктышо, агроном, врач, инжэнэр, тулэч молат. Нунын партийэс, комсомолэтс-влакат кушкынак шогат. Комунист партий вуйлатымэ почэш, политик да озанлык стройымаштэ вийан тыршэн шогымаш айдэмэ-влакымат вэсэмда, сай корнышко луктэш. Кокымышо вичийаш планын тўн пашажэ (задачыжэ) — капиталист койшым экономик да айдэмын уш гычшо йөршын пытараш, чыла йэнгымат класдымэ обшэстваштэ кумыл дэн да активнэ ыштышэ пашайэнгыш савыраш.

Озанлыкым сотсиализм корно дэнэ виктарымаш, тошто пычкэмыш илыш-йўлам пытарымаш, тыгыдэ калык коклаштэ заразнэ чэр дэнэ кучэдалаш пэш куго полышым пуа.

МЎШКЫР ТИФ — ЗАРАЗНЭ ЧЭР.

Мўшкыр тиф дэн кузэ чэрланат?

Мўшкыр тиф дэн чэрланымым изэмдышашлан вэрчын, эн ончычын шинчэн налман, кузэ тудо шарла, мо кошташ тўнгалэш, кузэ тудым пытарман.

Мўшкыр тиф — пижшэ чэр. Моло пижшэ

чэр сэмынак, мўшкыр тифат посна микроб-влак дэнэ лийэш.

Мўшкыр тифын микробшо, айдэмэ кап-кыл көргышкө (организмыш) пурымэкэ, тудо шу-кэмаш тўнгалэш. Вара нуно ышкэ көргышт гыч йадым колташ тўнгалыт. Тидэ йадшэ айдэмэ организмым чэрландара, утларакшым шўмым локтылэш. Шукыж годым, туслан вэрчынак мўжкыр тиф дэн чэрланышэ шўм пужлымо дэн колат. Йужо туйэшкышэ йэнгын шўмжө курымэшын локтылалт кэртэш.

Айдэмын көргышкө тидэ микроб-влак вўд дэн альэ кочкыш дэн пырля логалыт. Ончычын пагарышкэ логалыт, вара тужэчын шолышко. Мўшкыр тиф дэн шоло локтылалтэш. Арун кучыдымо дэнак, таза йэнгак, пэш вашкэ чэрланэн кэртэш.

Мўшкыр тиф кузэ эрта.

Айдэмэ организмыш микроб-влак пурмэкэ викок огэш чэрландарэ. Тудо иктаж кок арньа гыч ижэ туйэштара.

Шукыж годым, альэ эрэак манаш лийэш, мўшкыр тиф дэн чэрланымэ годым вуй кошташ тўнгалэш. Вара кочмо ок шу, уло могырым ала мо пызырмэ гай тўчаш тўнгалэш. Тўнгалдыш кэчыштэ чэрланышэ йэнг пашам өкым

ышта, пэш вашкэ нойа, шокшэштэш. Варажым, кэчэ йыда утыр шокшэштара, вий пыта, чотырак вуй кошташ тўнгалэш.

Кокымышо арньаш пурмэкэ, тыгэ туйэшкышэ йэнг йол ўмбакаат шогалын ок кэрт. Вара тидэ кокымышо арнья кўргыштў онгышто, тупышто, мўшкыр коваштыштэ, кандалгэ, нўшмў пырчэ гай палэ-шамыч лэктыт. Шукыж годым, тыгай кандалгэ палэ-шамыч пэш шагал, иктаж кокыт-кумыт вэлэ лийыт. Тыгай палым, шинчыдымэ йэнгжэ огэшат уж, альэ ужэш гынат, огэшат шоналтэ.

Кок арнья гыч, тиф дэн чэрланышэ йэнгын тазалыкшэ пэшак начарэштэш. Пэш чот шокшэштэш, йужгынам вуй ушыжат пыта. Чўккыдынак тидэ жапыштэ тўгў лэкташ лийдымэ — пушкэдыш дэн вашталтэш. Кокымышо дэн кумышо арнья мучко туйын шокшэшмашыжэ ик сэмынак шога.

Адак кумышо арньаштэ шоло гыч вўр йогымашат лийэда. Мўшкыр тиф дэн чэрланышын шолыжо йорангэшат, вара тужэчын вўр йогаш тўнгалэш. Тыгэ, вўр йогымо дэнак, туйо йэнг колэнат кэртэш. Тидлан вэрчын тыгай туйо йэнглан куштылго кочкышым пушкыман. Чыла нэлэ, пэшкыдэ кочкыш вўрым

йоктарыкта. Врач күштүмө дэч посна, нимо кочкишымат пуман огыл.

Мүшкыр тиф дэн чэрланышылан, тыгай йөр-вар сай кочкишлан шотлалтэш: шөр, тамылэ чай, кышал, маннэ пучымыш, бульон. Тўнгалдыш кум арньа коклаштэ лачак вишкыдэ кочкиш гына лийжэ. Пэшкыдым, киндым да мойым пуман огыл. Лачак нылымштэ гына изиракын, тўймө шылым, ош киндым пуаш тўнгалман. Эмлымэ вэр гыч төрланэн лэкмэкат, кум арньа жапыштэ садыгак, шотдэн, тазалыклан кэлшышым кочкин йўын илыман. Тыштэ изиш гына¹вашталт кэртэш, молыжо тугак кодэш: ош киндэ, тўмө шыл, пучымыш, шыл, шөр, лийман.

Мүшкыр тиф—пэш нэлэ чэр. Йужгынам куштылгын эрталшэ гай койэшат, йол ўмбалнак эртараманман огыл. Мүшкыр тиф эрэк шучко улэш. Куштылгын эртышэ тиф йужгынам шўгарышкат шукта.

Чэрланымаш куштылгынрак эртымэ годым, нылымшэ арньаштэ туйо шамыч изиш ушым шинчаш кочкаш тўнгалыт, шокшэшмым чарат. Тыгэ ныл арньа пытартышлан төрланат. Нэлын эртымаштэ 8—10 арньашкат шуэш.

Мүшкыр тиф дэн чэрланышым, кузэ чэрланэн огыл гынат, тунамак эмлымэ вэрышкэ

нангайман. Тидэ чэрын кок мучашыжэ вэлэ — тёрланыш альэ колаш. Шукыж годым колымаш гыч сай ончэн ашнымаш вэлэ утара. Тиф дэн чэрланымаштэ, тунг пашалан — туйым ончэн моштымаш шотлалтэш. Эмлымэ вэрысэ сэмын мөнгыштө ончэн шукташ ок лий. Тиф дэн чэрланышэ йэнгым, кузэ ончышашыжым чылалан шинчаш күлэш. Ончэн моштыдымо дэн, туйо йэнгым утларак вэлэ йөсэмдэт.

Адак моштэн эмлымат пэш куго ойыртэмым ончыкта. Мутлан каласаш: шоло гыч кэнэта вур йогаш тунгалэш, йэнгым жапыштэ, күлэш сэмын эмлаш тунгалат гын вэлэ, колмаш гыч утараш лийэш. Эмлымэ вэрыш нангаймэ дэн, моло йэнг чэрланымэ дэчынат аралэна.

**Йужо йэнг мұшкыр тиф дэн йөршынат
огэш чэрланэ.**

Мұшкыр тиф дэн ик кана чэрланымэкэ, вэс кана уэш огыт чэрланэ. Тёрланышэ йэнгын вұрыштыжө, тифын бактэрийжэ дэнэ кучэдалшэ — ваштарэш йад лийэш. Тыгэ уэш чэрланыдымаш вұрыштө ваштарэш йад улмым ончыкта. Тыгай ваштарэш йад чэрланышэ йэнгын вұрыштыжө курымэш кодэш да уэш чэрланымэ дэч аралэн шога.

Адак коклаштэ чылт чэрланыдымэ йэнгат уло. Тыгайжэ шочынак, йөршынак мўшкыр тиф дэн чэрланыдымэ улыт.

Мўшкыр тиф дэн кө чэрлана.

Мўшкыр тиф дэн шоло-пагар коштэн кош-тшо йэнг вашкэ чэрлана. Чылт таза йэнглан вашкэак огэш пиж, тўгө лэктын кэртдымаш пушкэдыктымашат, вашкэрак чэрландараш полшэн кэртэш.

Пушкэдыктымэ годым пагарыштэ „соляная кислота“¹⁾ манмэ шагалэмэш. Тидэ „соляная кислота“ пагарышкэ логалшэ мўшкыр тиф микроб-влакым пуштэш.

Аракам йўшө-шамыч, моло йэнг дэн таңа-стармаштэ, вашкэрак тиф дэнэ чэрланат. Адак нунын чэржат пэш нэлын эрта да шу-кыжо колатат.

МЎШКЫР ТИФ КУЗЭ ШАРЛА.

Мўшкыр тиф дэн чэрланышэ йэнг.

Мўшкыр тиф чэр пижмаштэ, шарлымаш-тэ, эн тўнг титаканлан чэрланышэ айдэмэ шот-

---

1) Соляная кислота — пагарышкэ логалшэ кочкышым тыгы-дэмдаш полша.

лалтэш. Чэрланышэ йэнгын түгö лэкмашыш-
тыжэ да вишкыдыштыжэ пэш шуко микроб-
влак лийыт.

Садлан чэрланышэ йэнгым ончышылан ыш-
кэнжым пэш кучаш күлэш. Арун чэрлэ йэн
пэлэн түкнылмо дэч вара да чэрлэ кучылтмо
үзгарым кучылтмо дэч вара кидым шовын
дэнэ мушкаш күлэш.

Муштымо кид дэн ышкэндым вэлэ огыл,
моло йэнланат чэрым пыжыктэн кэртат. Сад-
ланак дыр, йужгынам, мушкыр тиф чэрым
„лавыра кид чэр“ маныт. Чэрланышэ йэнг
дэн ушнылмэкэ, муштымо, лавыран кид дэн
кучылтмаштэ, киндым, атэ-күмыжым, тулэч
молымат вашкалэн кэртат. Тыйдэчэт вара
вэсэ кучэн, таза йэнгат чэрлана. Тыгэ шу-
ко гоным иканаштэ йэшкэ чэрланат.

Шөр дэнат чэрланаш лийэш. Лавыран
кид дэнэ ушкалым лүштымаштэ, шөрышкат
микроб логалэш. Мушкыр тиф микроб влак
шокшышто илэн огыт кэрт. Шөрым шолдэт
гын вэлэ, микробшо колэн пытат. Вара тунам
ижэ (шолтымо) шөр дэн от чэрланэ. Шол-
тыдымо микробан шөрым йүмө дэн, мушкыр
тиф дэн пэш вашкэ чэрланаш лийэш.

Шөр дэн чэрланымэ сэмынак, вүд дэнат
чэрланаш лийэш. Мутлан каласаш: муштымо

кидэнак вэдыра гыч иктаж корка дэн вўдым коштал налат. Тидэ жапыштэ парньатым йонгылыш нөртэтат, тыйын парньат гыч микроб вўдышкө логалэш. Тыйдэчэт варажым вэсэ толын тидэ вўдым йўмыж дэн, иктаж жап гыч тудат чэрлана.

Шукужо годым, йаллаштэ (йэнг-шамыч) тўгө лэкташ пакчашкэ альэ вўта шэнгэкэ коштыт. Тыгэ иктаж чэрланышэ йэнгат пакчашкэ мийэн толэш. Варажым иктаж вўд дэн альэ йўр дэнэ пырля пакчашкэ мушкылт кайа. Тыгэ тэрыс дэн пырля микробат йогэн кайа. Тыжэчын, тидэ микроб-влак пакча саскашкэ логалын кэргыт. Тыгай пакча саскам муштэ кочмаштэ, моло сэмынок мўшкыр тиф дэн чэрланаш лийэш.

Тыдын шот дэн тўрлө сэмынат чэрланаш лийэш: 1) вигак чэрланышэ йэнг дэчын 2); мўшкыр тифан вўд йўмаш гыч; 3) тўрлө микробан йөр-варым кочмо дэн, утларакшым кўчымө шөр дэн.

Мўшкыр тиф микробым нумалшэ-шамыч.

Мўшкыр тиф чэрым, шукуж годым айдэмэ ышкэак шаркала. Нунын шолыштышт мўшкыр тиф микроб-влак илат. Шукэртак шаңчэ (наука) палэмдэн: мўшкыр тиф дэн чэрланшэ,

төрланымэкыжат, шуко мартэн көргыштыжө микробым коштыкта. Түгө лэкмашыжэ да вишкыдыжэ дэн пырлыа, илшэ микробым луктэш. Тыгай йэнгым — микроб нумалшэ (ба-цилоносители) маныт.

Адак нигунам чэрландымэ йэнгат тыгай микроб нумалшэ лийын кэртэш. Ышкэ огэш чэрланэ гынат, шолыштыжо тиф микроб-влак илат. Тыгэ шукыжо годым, туйо ончышо йэн-ын гына лийэш.

Мұшкыр тиф микробан йэнг-влак арныа, тылчэ мучко микробым шарэн кэртыт. Тыгай йэнг кочкыш йамдылмаш пашаштэ ила гын, утларак шучко утэш. Шыгаматлан каласаш: кочкыш арвэрым ужала, тўшка кочмаштэ йөр-варым йамдыла да тулэч молат.

Садлан вэрчын, мұшкыр тифым пытармаш шотышто, таза йэн, туйо ончышо коклаштат тиф микробан йэнгым палэн шогаш күлэш.

Тыгай йэнгым палэмдымашым, утларакшым, вўд, шөр, киндэ дэн тўкнылшө, паша йэнг коклаштэ ыштыман. Микробан йэнгым тидэ паша гыч вэс вэрэ кусарман, кушто тудын ойрымо микробшо моло йэнглан шагал энгэкым конда. Чыла мұшкыр тиф микробан йэнг-

шамычым, посна арулын ончымо учотышко налман. Вара нуным туныктыман, кузэ ышкэнжым арулыкышто кучыман, кузэ мөнгыштыжө түрлө үзгарым кучылтман.

Пырля кочкыш-йўмаш вэрласэ пашазылан шинчэн шогыман, нунын коклаштэ чэр нумалшэ палэ огыл гынат, паша ыштымэ вэрласэ арулык кучымо правилым илышыш пуртэнак шогыман.

Кармэ-шамыч.

Пэш шукуж годом мўшкыр тиф чэрым кармэ шамыч шаркалат. Тугак, моло пижшэ, холэр, вўрым пушкэдыктышэ чэрымат нунак шаркалат. Шотлымо, ик-канаштэ, пёртыштө чонэштылшэ кармэ ышкэ йолэшыжэ кут мильйон микробым нангайэн кэртэш. Кармын мogyржо дэн йолышт пэш шуко пун дэн лэвэдмэ. Тидэ пуным кугэмдышэ йандау вошт ончымаштэ вэлэ ужаш лийэш. Иктаж шўйшө вэрышкэ чонэштэн шинчэшат, вара тидэ пунышкэт микроб-влакэт пижыт. Кармылан ўшанаш ок лий, тудо ала кушкат шуэш. Тыгак шинчын кэртыт мўшкыр тиф микробан тэрысышкыжэ, тыжэчын адак вэс вэрэ альэ вигак кочмо йөр-варэт мўшкыр тиф микробанат лийэш вэлэ.

Мүшкыр тиф дэн да микробым нумалшэ кармэ-влак дэнэ кучэдалмаштэ, ышкэ жапыштэ шүк, тэрыс орам пытарман. Кармэ, шукыж годым түрлө шүшө вэрлаш муным мунча.

Тидлан вэрчын, кочкыш дэч кодшо лум, шұрым чара вэрышкэ кышкалман огыл. Адак куштыра да мушкылдыш кышкалмэ лакылам, йашлыклам виш кодыман огыл. Чыла оқұл кочкыш дэч кодшым посна лакышкэ альэ йашлыкыш оптыман. Тыгай выньэмын, йашлыкын пырдыжшэ-онгалажэ ваш логалын, пэнгыдын кийжэ, ниногоай рожлат ынжэ лий. Йашлык лэвэдышыжат альэ омсажат пэнгыдын, пич түчылтшан лийжэ. Түгө лэкмэ вэрымат (шонданлам) кармэ пурэн кэртдымым, пич түчылтшым ыштыман. Нигужэчынат тушко кармэ пурэн ынжэ кэрт.

Турлө пазарлаштэ, киндэ ужалмэ вэрлаштэ альэ кочкыш аныклымаштэ чарныдэ арулыкым ончэн шогыман. Тидын шотышто обшэствэнный инспектырын тўнг пашажэ. Кочкыш ўзгарым эрэ пэтырмаштэ кармэ дэч аралэн шогыктыман. Ужалэн шогышылан арулыкын күлэшыжым пэш сайын шинчыман, ышкэжымат арун йандарын кучыман. Нунын тазалыкышым эскэрэн шогашлан, посна врач

ончымаш лийман. Туйо, чэран пашазым, кочмаш ўзгар ужалмакшэ шогалтыман огыл. Обшэствэнный санитарный инспектырлан ончэн шогыман, кочмо-йўмө, сату аралмэ, ужалмэ вэрлаштэ кузэракын, арун кучылтмо правилым и ышыш пуртат.

Вүд.

Шуко калык коклаштэ түрлө жапыштэ, түрлө вэрэ ик-кок йэнг дэн чэрланымаш пэш куго лүдмашанак огыл. Түшкан йўн илышэ вүдыш мўшкыр тиф микроб логалэш гын, тунам вара ик-канаштэ түшкан чэрланаш тўнгалыт, тунам вара пэш йөндымө лийэш. Тыгай годым лу, шүдө, түжэм дэн чэрланат. Чэрланымаш түрлө олалашкэ, йаллашкэ ик сэмын шарлаш тўнгалэш. Вара ик порт гыч вэс пөртышкө кусэнәк кусна. Тыгэ түшкан мўшкыр тиф дэн чэрланымашым — мўшкыр тиф эпидэмий маныт. Вүд дэн чэрланымаш утларак лүдмашан. Тыдэ, вүдым шот дэн кучылт моштыдымо, пуч дэн вүдым колтымына (водопровод) укэ вэрч лийэш.

Водопровод дэн канализацийым сайэмдымэ сэмын мўшкыр тиф дэн колшат шагалэмэш. Утларакшым тидэ Москошто палэ лийын. Водопровод дэн канализаций укэ годым,

100000 йэнган 50—60 йэн колат ыльэ. Ыштымэ дэч вара, тынар йэнганак 10—20 йэн нарэ вэлэ кола.

Олалаштэ водопроводышко йогышо, лавыран вўд логалэш гын вэлэ. тўшкан вўд гыч чэрланымаш лийэш. Тунам вара ик пычырик жапыштак тўжэм дэн чэрланат. Тыгай годым, водопроводысо вўдым микроскоп дэн ончымаштэ, мўшкыр тиф микробым муалтэш вэлэ.

Йўмө вўд, ик лавыран вўд логалмэ дэнэ вэлэ огыл, моло тўкынат амыргэн кэртэш. Оласэ эрыктымэ вэрыштэ „фильтыржэ“ пужла гын, тунамат пэш шукак чэрланэн кэртит. Тыгэ чэрланымаш ожно кугыжан годым Пэтэрбургышто лийын. Йогышо вўдшо, кужэчын водопроводышко налыт, чыла дэнат амырга, чыла оласэ лавыражэ йогэн кайшэ, оласэ воктэн улшо, куго вўдышко ушна.

Водопровод дэн канализацим эн ончычынак ачалман. Водопроводым сайын моштэн ыштымаштэ, вўд пэтырмэ пуч (труба) дэнэ йога, нимогай микробат ок логал. Водопровод пучыш логалмэ дэч ончыч, тудо вўдым „хлор“ дэн эрыктат, альэ посна эрыктымэ „фильтр“ лийэш. Эрыктымэ вэрын арулыкшым посна пэш сайын ончыман.

Водопровод укэ вэрыштэ йуаш йоршылан тавэ альэ памаш вүд шотлалтэш. Шинчышэ, пуйа вүдым йуаш ок йөрө. Тыгай вүдым шолтымэкэ ижэ йуаш лийэш.

Канализатсий.

Түрлө окүл шүкым, тэрысым, моло окүлым эрыктымашат — мұшкыр тиф дэн кучэд-алмаштэ эн түнг пашалан шотлалтэш. Садлан вэрчынак канализатсийым ыштымаш шотышто сайнак шоналтыман. Түгө лэктышым, мушкылдышым да мойын, канализатсий дэн ола өрдышкө йоктарэн нангайат. Вара тушто эрыктат, коштат, тудым тэрыс олмэш нурышко шупшыктат.

Йандар, сай вүдышкө тыгай йогышо вүд ынжэ логал. Утларакшым тыгэ тавэ, йогышо корэм вүд чүчкидынак амырга. Сандэнэ тавым кудовэчысэ урэмысэ йогышо вүд логалдымэ вэрэш күнчыман.

Адак йогэн кайшэ, пуйа вүдымат арун, йандарынак кучыман. Тушкат нымогай куштырат ынжэ логал.

Түрлө тувыр шуйалташлан, вүд йогымо почэш, ола дэч ұлыкө посна вэрым ыштыман.

Кочкыш.

Мүшкыр тиф эпидемий шарлымаш кочкыш дэнат лийын кэртэш. Тугэ гынат, кочкыш дэн тунар шукак чэрланымаш ок лий, кунарэ вүд дэн чэрланат.

Кочкыш-йөр коклаштэ утларак лүдмашыжэ шөр манаш лийэш. Шөрыштө, микропшамыч лэш вашкэ шукэмыт, (кушкыт). Шөрышко микроб түрлө сэмынат логалын кэртэш: муштэ, лавыран кид дэн лүштымаштэ, кармэ коч, альэ лавыран вүдэш шөр атым шүйалтымэ дэн.

Шөр дэч посна, моло кочкыш дэн тиф шарлымаш шотышто — пакча саска шотлалтэш. Пакча саскашкат микроб түрлынат логалын кэртэш: шындымэ мыландэ иктаж сэмын микроб дэнэ вашалалтын альэ микробан вүдым шавымэ. Варажым тыгай пакча саскам муштэ, кучымымак кочмодэн мүшкыр тиф дэн чэрланаш лийэш.

Моло кочкышат, лавыран-муштымо кид дэн кучылтмаштэ, кармэ коч, тугак амыргэн кэргыт.

Мүшкыр тиф дэн чэрланымаш утларакшым кэнэж, шошо тылзылаштэ лийэда.

МҮШКЫР ТИФ ДЭЧ КУЗЭ ЫШКЭНДЫМ АРАЛМАН.

Калык коклаштэ, түрлө чэр дэн кучэдалмаштэ совет влас пэш шуко ончык кайэн. Тидэ ончык каймаш, совет власын тазалык ончымаш паша йыр шуко калыкым савырэн моштымыжым ончыкта. Совет власын лозунгыжо: „Калык тазалык аралмаш—калыкын ышкэ пашажак“ манын қаласа.

Ик шот дэн, ышкэндым арун кучымаш да мөңгыштэт түрлө ұзгарлам йандарын кучылтмэтдэн ышкэндымат, йэшэтымат, пошкыдэтымат мұшкыр тиф дэн чэрланымаш гыч утараш полшэт. Вэс сэмын каласаш—санитарный минимумым ылышыш пуртэн шогымаш гына, мұшкыр тиф дэн чэрланымашым үзэмда.

Тазалык аралмаштэ эн күлэш арулык йөным пашаштат да мөңгыштат ылышыш пуртымашым — „санитарный минимум маныт“. Сан-минимумым чыла шэмэрат ылышыш пуртыман.

**Эпидемий дэн кучэдалмаш вэрч ышкэтлан
санитарный минимум.**

Ушыш налын, тыгай правилым пэнгыдын ылышыш пуртэн шогыман:

1. Лавыран, муштымо кид дэнэ кочкишым да шүргэтым ит кучо.

2. Кочмо дэч ончыч кидэтым муш.

3. Йүштө (шолдыдымо) вүдым ит йү.

4. Шолдыдымо (күчымө) шөрым йүмө окүл.

5. Нигодэнат ик күмыж гыч пырлыа ит коч.

6. Түрлө саскам кочмо дэч ончыч шолтымо вүд дэн мушкаш күлэш.

7. Пужлышо продуктым кочман огыл.

8. Кочкишым кармэ дэч аралман.

9. Түрлө спиртный напитокым (налмэ, шолдымо аракам, пурам, тулэч молымат) йүмө окүл.

10. Мүшкыр, пагар тулэч моло кошташ тунгалмаштэ тунамак врач дэкэ кайаш күлэш.

Ышкэндыным да моло йэнгынымат таза-лыкшым аралшашлан көра, адак түрлө пижшэ чэр дэн чэрланымэ дэч тыгай ончыктымо санитарный минимумым илышыш пуртэнак шогыман.

Санитарный минимум коч гына, арун, тазан илаш тунгална.

**Мүшкыр тиф ваштарэш прививкым ышты-
тымаш.**

Мүшкыр тиф чэр ваштарэш кучэдалмэ моло йөн амал коклаштэ — прививкэ ышты-маш шотлалтэш.

Ик-кана чэрланышэ йэнг, вэс кана, уэш огэш чэрланэ. Чэрланымэ годым, айдэмын вўрыштыжө, мўшкыр тиф микроб дэнэ кучэдалшэ — ваштарэш йад лийэш. Тунэмшэ шамычын опытышт ончыктэн; тыгай ваштарэш йад илышэ микроб дэнэ вэлэ огыл, колшо микробым көргышкө колтымэкат лийэш.

Тидлан вэрчын, илшэ мўшкыр тиф микробым шокшо дэн пуштыт. Вара тидэ колшо микробым, таза, чэрланыдымэ йэнглан коваштэ йымакэ колгат (прививатьлат). Тыгай прививкым 2—3 кана ыштат. Тидым, тыгэ ыштымашым — мўшкыр тиф ваштарэш прививкым ыштымаш маныт.

Прививкым ыштымэ дэч вара, тудын олмыштыжо изиш гына пуалэш, изиш гына чытырыкта адак шокшэштат. Тидэ пэш вашкэ пыта. Вара тыгай йэнг иктаж кунар тылчылан, альэ ий мартэнат мўшкыр тиф дэнэ чэрланыдымэ лийэш. Чэрлана гынат, тудын пэш куштылгын эрта. Адак колмо шотыштат — пэш шагалжэ кола. Утларакшым, тыгай прививкым эпидэмий тўнгалмэ годым ыштат.

Мўшкыр тиф чэр шарлаш тўнгалэш гын, чыла йэнгланат обэзатэльтнэ прививкым ышты-

ман. Эн ончычынак, куштыра да йырынчык пашасэ пашазэ коклаштэ ыштыман. Адак кушто пэш вашкэ чэрланэн кэртшаш вэрыштэ (сар годым салтак-шамыч моло вэрэат) прививатьлыман.

Мүшкыр тиф ваштарэш кучэдалмаш — культур рэволютсий вэрч кучэдалмаш лийэш.

Кушто тунэмшэ шагал, тушто чэрланышэ дэн колышат шуқырак. Тидым шукэртсэк, чыла йэнгат шинчэн шогат. Кнагалан моштымаш гына чылалан туныкта. Тазалык аралмэ шотыштат, чэр дэч кузэ корангшашыжымат, лачак кнага коч вэлэ палэн налат.

Кнага дэн арулыклан туныктэн шуктымаш түрлө чэр дэн кучэдалаш кугын полша.

Адак тазалык аралмэ пашаштэ йумаш ваштарэшат пашам йатырак ыштыман. Түрлө кочо вүд йумаш айдэмын тазалыкшым мөнгэштара. Вара тыгай организмыжэ вашкэрак чэрланаш вэлэ полша. Йүшө йэнг, мүшкыр тиф дэнат вашкэрак чэрлана. Тылэч посна, йүаш тунэммаш чыла культурный пашалан мэшайэн шога.

Альэ ты мартэнат мэмнан осал койышна, осаллан тунэммашна пытэн огыл. Кызытат

лавырам пытарэн огына ул, йандарын огына илэ. Чыла тидэ санитарный культур вэрч кучэдалашна мэшайа, лачак эпидэмий шарлаш вэлэ полша.

Чэрлағымашым изэмдышашлан көра, ут-ларакшым пижшэ чэр эпидэмий шотышто, калык тазалык ончышо комисариат (Наркомздрав) 1930 ийыштэ санитарный минимумым ылышыш пуртымо дэн эпидэмий ваштарэш кучэдалаш күлэш манын пунчалым луктын. Адак РСФСР Совнаркомат Наркомздравлан күштэн: „Тидэ күчык жапыштак мүшкыр тиф дэнэ чэрланымашым кугун изэмдэн кэртшэ йён вий-шамычым ылышыш пурташ“.

Чыла йэнгат тидэ пунчалым шинчэн шогыжо. Тазалык ончышо пөлкалан тидэ пунчал мутым ылышыш пурташ, пашажым шукташ полшэн шогыман. Чыла калык, түрлө обшэствэнный оргарнизаций күлын полшымаштэ гына эпидэмийым пытарэн сэнэна.

Ару вэрч, эпидэмий шотышто пашам йоршынак вэсэмдыман. Калык тазалык вэрч чот кучэдалман, пашам ударнэ ыштыман. Тидэ пашашкэ, чыла пашазэ ушэмлам шупшман.

Эпидэмий ваштарэш кучэдалшашлан вэрчын, түрлө олалан, йаллан кэлшышэ, вэрлан

кэлшышэ санитарный минимумым ыштыман. Санитарный минимумым чыла вэрэат (столовайышто, школышто, совхоз-колхозлаштэ, т. м.) ылышыш пуртэн шогыман.

Санитарный минимумым ылышыш пуртымо шотым, чыла ушэмлан, йачэйкылан (комсомол, профсоюз) пашам виктарэн, полшэн шогыман.

Санитарный минимум пашашкэ пашазэ-колхозник тўшкам шупшман. Тўрлө колэктыв, пөрт, комун, столовой коклаштэ вашваш арун, йандарын кучылт ылымэ шотышто сотсорэвнованийлан договорым ыштыман.

Калыкым пэнгыдымэ, эпидемий ваштарэш кучэдалмэ шотыштат тазалык ончымо пөлка-влак пэш шуко пашам ыштат. Пашаштэ да тазалык аралмэ шумлыкат, шуко законлам лукмо. Мо ок кўл, тазалыкылан йөрдумыжым эрэ изэмдат. Ола да йалласэ шэмэр-влакым курортыш колтэдат. Эмлымэ вэрым, санитарийм, каныш пөртым ыштымэ дэн калыкылан мэдицин полыш пумаштат сайэмын.

Тўшқан кочкыш вэлам, фабрик-кухньым почэдымэ дэн калыкын кочкышыжат сайэмэш. Илымэ вэржат ийын йэшаралт, сайэм шога. Пашазэ дэн йэшышт подвал гыч, ару, волгыдо пөлэмыш кусаралтыт. Колхозла

йыда чаплэ, тазалыклан йӱршӱ, порт шу-
кэмыт.

Мэмнан ушэмын арулыкшо кэчын сайэм
шога. Пашазэ илмаш вэрлаштэ совхоз-кол-
хозлаштэ элэктричэствэ шукэмэш, канали-
зацийым, общэствэнный мочам ыштат.

Тӱрлӱ канымэ вэрлам (парк культуры и
отдыха) ыштат. Тушто пашазэ ышкэ каныш
кэчыштыжэ сайын жапым эртара.

Чыла тыгай паша йӱным ылышыш пурты-
мо дэн кызыт калык коклаштэ чэрланышэ
да колышо изэмын.

ВКП(б) Рӱдо Комитэтын 1931 ийсэ ийуень-
ский плэнунын пунчалжым ылышыш пурты-
маш, калык тазалыкым пэнгыдэмдаш совет
власын ыштэн шогымо пашашкыжэ адак ку-
го йэшартышым ышта.

Плэнунын, оласэ озанлык нэргэн лукмо
пунчалжэ, оласэ калыкын тазалыкшэ вэрч
тыршымым ончыкта. Оласэ пашазынат ылы-
шыжэ пэш шуко сайэмын. Мэмнан Ушэмы-
штэ социализм ышталтэш, культурный рэво-
лӱтсий кайа. Сандэнэ шэмэр калыкын куль-
тура да материйалнэ ылышыжат сайэмын
шога.

„Мэмнан ваштарэш шонышо-шамыч шуко
гана ойлышт: тыгай кодшо, пычкэмыш элы-

штэ социализмым ышташ шоналтыдэ пижына. Тидэ шотышто нуно йөршынак йӱнгылыш лийыч. Мэ (тӱрлӱ пӱдантын) тӱорийкӱ почӱш ышна тӱнгал. Культур рӱволютсий культур пӱрӱворот дӱч ончыч мӱмнан политический да сотсиальнӱ пӱрӱворот лийӱ. Кызыт гына мӱ ты культур рӱволютсо ончылно шогӱна. Ындӱ мӱланна сотсиалист ӱлыш савырынышашланна культур рӱволютсо чылт сита“, — манын Лӱнин ойлӱн.

Редактор *Смирнов* Техред. *А. Капелько* Формат $62 \times 9 \frac{1}{16}$
Печ. л. 3н. в 1 п. л. 3 560 Сдана в тип. 17/V-1933 Подпис.
к печ. 4/IX 1933
Упол. Глав. В-57442 Медгиз 147 МД 6 Зак. 575 Тираж 2000×200

17-я ф-ка нац. книги ОГИЗ'а треста «ПОЛИГРАФКНИГА»
Москва, Шлюзовая наб., д. № 10.

Ақша 12 ырший
Цена 12 коп.

1878933

	Мар. л
	2-625

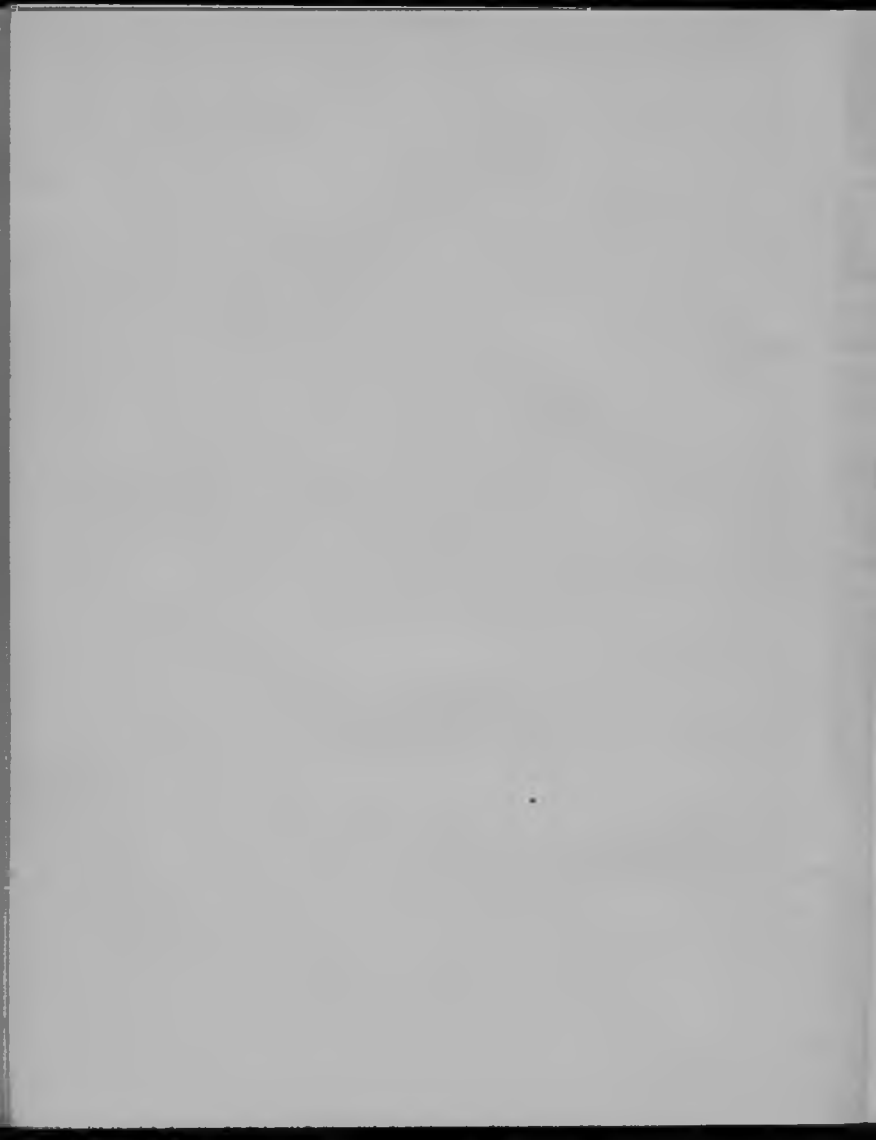
Е. В. ЗУБКОВА
БРЮШНОЙ ТИФ
Перевод С. Г. Охотина

На мари-луговом языке

Государственное
медицинское издательство
Москва 1933 Ленинград

Map.

2-625